

Boekbesprekingen

Sengers, E. e.a. (red.), *The Dutch and their gods. Secularization and transformation of religion in the Netherlands since 1950* (ReLiC 3), Hilversum 2005, 207 pp, ISBN 90-6550-867-8. € 21,-.

Het is opvallend, maar waarschijnlijk geen toeval, dat *The Dutch and their Gods. Secularization and transformation of religion in the Netherlands since 1950* verschijnt in een periode dat in academische kringen weer een discussie is opgelaaid over Philip Jenkins' stelling over de veerkracht van het christendom op wereldniveau (*The Next Christendom. The coming of Global Christianity*, Oxford 2000), in een tijdvak waarin religie in toenemende mate voorpagina- of zaterdagbijlagenieuws is én kort voordat wijsgeer-theoloog Erik Borgman in zijn boek *Meta-morfosen* (let op de titels!) zich in opvallend parallelle categorieën uitlaat over hetzelfde verschijnsel. Het borrelt en bruist van religie: op wereldniveau en ook in Nederland. Althans: het ligt er maar aan hoe je kijkt. Precies over die 'manier van kijken' gaat *The Dutch and their Gods*. Aan het boek ligt de vraag ten grondslag, vanuit welk verklaringsmodel we wetenschappelijk moeten kijken naar de relatie tussen religie en samenleving. Is de secularisatiehypothese uitgewerkt? Is een andere model geschikter? Staan we voor een paradigmawisseling?

Het boek is deel 3 van de *Studies in Dutch Religious History* van ReLiC: het aan de Vrije Universiteit verbonden Centrum voor Nederlandse religieuze geschiedenis. Het betreft een verzamelbundel die deels teruggaat op het symposium *Ziel en zaligheid in Nederland na 1950* gehouden op 19 maart 2004. Het boek staat onder het voorteken van de hierboven genoemde vraagstelling, die wordt neergezet in deel II, met de sleutel-bijdragen van James C. Kennedy en Anton van Harskamp. Waar de eerste ervoor pleit de secularisatiehese te vervangen door de categorie 'transformatie', breekt Van Harskamp een lans voor het secularisatiemodel. Kennedy neemt de glans van vanzelfsprekendheid weg van de secularisatiehese, o.a. door te wijzen op het constructieve karakter ervan: de secularisatie was en is ten onzent ook een programma, een mythe of Groot Verhaal. Dit 'narratief' wordt verteld door hen, die vanuit een teleologische visie op geschiedenis de afkalving van het christendom begroeten. Kennedy laat zien hoe een andere, minder dualistische periodisering ook tot andere interpretaties van de geschiedenis leidt, i.c. tot de waarneming van een transformatieproces in plaats van een geleidelijke ondergang van de religie. Van Harskamp van zijn kant stemt ermee in dat religie in Nederland van gedaante verandert en zichzelf bijvoorbeeld 'dereguleert'. Hij ziet daarin echter geen aanleiding om de secularisatiehypothese los te laten. Hij neemt een paradox waar: namelijk dat er enerzijds een grote interesse vóór religieuze inhouden is terwijl anderzijds de private en publieke relevantie van religie afneemt. Die paradox moet ons doen vaststellen dat de secularisatie nog steeds 'onder ons is'. Ook Van Harskamp kiest voor een minder kortademige periodisering en een breder historisch perspectief. Deze sterken hem echter in zijn secularisatiegeloof, bijvoorbeeld omdat hij de wortels van de secularisatie al in een verder verleden waarneemt.

Deze theoretische probleemstelling, aangevuld met empirische gegevens van Jos Becker, vormt het kader voor de volgende delen van de bundel. Deze bevatten enkele casusbeschrijvingen of *capita selecta* waarin de discussie over secularisatie versus transformatie wordt geconcretiseerd, verfijnd en getoetst. Deel III is getiteld 'Religieuze antwoorden op maatschappelijke verandering' en deel IV 'Nieuwe vormen van religiositeit'. Deel III bevat bijdragen van Paul Post (over ritueeliturgische repertoires), David J. Bos (over de psychologie in de hervormde theologiestudie en ambtsopleiding) en Karin van Nieuwkerk (over de beleving van religieuze verdiensten bij Marokkaanse migrantenvrouwen). In deel IV bespreken Sengers, Aupers en Boersema achtereenvolgens de *Alpha Cursus*, de Evangelicale Beweging en New Age als nieuwe religieuze bewegingen. De bijdragen hebben gemeen dat ze alle concreet laten zien welke transformatieprocessen er op de genoemde terreinen plaatsvinden. (De scheiding van de delen III en IV is dan ook enigszins willekeurig.)

De artikelen zijn wat ongelijksoortig. Post geeft een 'panoramisch overzicht' van rituele ontwikkelingen, dat na zijn pretentieuze theoretische inleiding wat teleurstelt, omdat de categorie van 'rituele repertoires' enigszins in de lucht blijft hangen. Bos leverde een diepgravende bijdrage over de lotgevallen van de psychologie in de hervormde theologie- en ambtsopleiding en over de 'psychologisering' van het ambt als reactie op de professionaliserings- en profileringsdwang in de moderne samenleving. Deze bijdrage smaakt naar meer. Zij roept om vergelijkingen met een verder verleden enerzijds (i.c. het Jozefinisme in de 18^e en 19^e eeuw) en met het heden anderzijds (i.c. de superprofessionalisering van het instellingspastoraat ofwel de geestelijke verzorging anno 2006). Van Nieuwkerk geeft een verfijnde illustratie van wat er op mentaal en ritueel niveau 'gebeurt' met gelovigen, als ze in een andere culturele context komen te staan.

De bijdragen illustreren ieder op hun manier het 'transformatieproces' en geven soms in aanzet een antwoord op de onderzoeksagenda waartoe Kennedy en Van Harskamp uitnodigen. We lezen bij Post bijvoorbeeld over 'deregulering' van religieuze beleving en bij Van Nieuwkerk, Boersema en Sengers vinden we voorbeelden van 'cultural transfer'. De bijdragen van Sengers, Boersema en Aupers laten verder zien, hoe nieuwe religieuze bewegingen enerzijds creatief en vitaal zijn – en daarmee een voorbeeld van 'transformatie' vormen – maar anderzijds qua omvang, intensiteit en inhoud niet echt een indicatie vormen van een 'keerpunt' in het 'secularisatieproces'.

Tenslotte geef ik graag enkele beschouwingen, die door het lezen van de bundel worden uitgelokt. Ten eerste: door een Engelstalige uitgave hopen de samenstellers van het boek zich een meer internationaal podium te verschaffen. Dat is een loffelijk streven. Internationalisering is echter meer dan het kiezen van een juist podium. Ook een verbreding van je bronnenmateriaal en referenties hoort daarbij. Jammer genoeg zijn de verwijzingen naar bijvoorbeeld de Franstalige literatuur op het gebied van religiestudies veel te schaars om recht te doen aan het grote belang van die publicaties. Ten tweede: het is verleidelijk om zich af te vragen, waarom de samenstellers hebben gekozen voor de huidige titel – en niet voor de titel van het symposium dat eraan ten grondslag lag (*Ziel en zaligheid*). De reden kan niet zijn dat de titel 'neutraler' is – integendeel: de huidige titel lijkt een affirmatieve of ironische verwijzing te zijn naar Marquardts pleidooi voor een nieuw 'polytheïsme'. Is de transformatie van de

religie in Nederland uiteindelijk dan de metamorfose van de ene God van het traditionele Nederlandse christendom in een meer of minder opgewekt veelgodendom? En zouden daarmee misschien de 'goden' zijn bedoeld die 'wij allen' zijn geworden volgens *New Age*, zoals Aupers in zijn bijdrage 'Wij zijn allen goden' beschrijft? Een wijsgerig-theologische bijdrage in de bundel had op deze spannende en uitdagende associaties bij de titel kunnen ingaan.

E. Corsius

Heelas, Paul, and Linda Woodhead with Benjamin Steel, Bronislaw Szerszynski and Karin Trusting. 2005. *The Spiritual Revolution. Why religion is giving way to spirituality*, Oxford: Blackwell, 204 pp, ISBN 1-4051-1958-6, £16.99.

Is er in de huidige maatschappij sprake van een spirituele revolutie? Dat is de vraag die Heelas en Woodhead pogen te beantwoorden. Aan de ene kant, zo constateren zij, is er een afnemende invloed van de traditionele vormen van religie, met name het Christendom, maar aan de andere kant groeit het aantal mensen dat zich 'spiritueel' noemt. Termen als spiritua-liteit, holisme, mind-body-spirit, chakra, tai chi etcetera hebben zich steeds meer genesteld in het dagelijkse vocabulaire.

Er zullen drie vragen in dit boek worden beantwoord: 1) wat moet worden verstaan onder spiritualiteit, 2) wat is de maatschappelijke relevantie van dit fenomeen? Is het de laatste zucht, het doodsgereutel van de betrokkenheid op het sacrale of vindt er een aardverschuiving plaats in het religieuze landschap? 3) welke theorie verklaart zowel de afname van sommige vormen van godsdienst en de groei van andere? De schrijvers vinden die verklaring bij wat zij aanduiden als de 'subjectivization thesis'. Er heeft zich een massale wending naar het subjectieve voorgedaan in de moderne Westerse cultuur. Het gaat om een zich afkeren van een manier van leven die uitgaat van rollen, voorschriften en plichten (hierna: een leven zoals) naar een leven dat de eigen ervaring als uitgangspunt neemt (hierna: subjectief leven) of, zoals Woodhead en Heelas zeggen: *a turn away from life-as towards subjective-live*. Deze wending heeft zich in vele sectoren van de maatschappij voltrokken. De gemaakte tweedeling toegepast op het sacrale geeft de mogelijkheid om spiritualiteit van religie te scheiden. Religie is gekoppeld aan 'leven zoals', aan externe autoriteit en spiritualiteit aan het subjectieve leven. Zal er sprake zijn van een spirituele revolutie dan mag verwacht worden dat in de Westerse samenleving de vormen van religie die hun volgelingen voorschrijven dat zij hun leven moeten leven in overeenstemming met externe principes, afnemen. Daarentegen zullen de vormen van spiritualiteit groeien die mensen helpen te leven in overeenstemming met de diepste, sacrale dimensies van hun eigen unieke zijn.

Deze hypothese is getoetst in een onderzoek dat verricht werd in een relatief kleine conglomeraat, Kendall, in Cumbria in het noordwesten van Engeland. Het belangrijkste resultaat van het onderzoek is dat er geen sprake is van een spirituele revolutie. Wel zijn de tradi-